

Leszek Ploch

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Dyskryminacja osób z niepełnosprawnością intelektualną w kulturze w opinii rodziców i studentów pedagogiki

Discrimination of people with intellectual disability in culture in the opinion of parents and students of pedagogy

Streszczenie: Osoby z niepełnosprawnością intelektualną są często ofiarami zachowań dyskryminujących. Często jest to dyskryminacja ze względu na poziom ujawnianych zdolności oraz specyfiki nawiązywania kontaktów międzysobniczych. Zjawisko dyskryminacji staje się szczególnie szkodliwe i niebezpieczne, jeśli tolerowane jest przez pracowników kultury i sztuki, organizatorów wydarzeń kulturalnych oraz terapeutów. Jakikolwiek zachowania dyskryminujące w stosunku do podejmowanych form aktywności w kulturze przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną odczuwane są przez nich szczególnie dotkliwie. Przeprowadzone badania własne metodą sondażu diagnostycznego wśród 60 rodziców oraz 115 studentów potwierdziły występowanie zjawiska dyskryminacji w stosunku do osób z niepełnosprawnością intelektualną w miejscach upowszechniania kultury i sztuki. Właściwości opisujące to zjawisko okazały się istotne przede wszystkim na etapie krytycznego zaniżania udziału tych uczestników w kulturze oraz ich efektywnej adaptacji włączającej do środowiska, w tym twórczego.

Słowa kluczowe: dyskryminacja, niepełnosprawność intelektualna, udział w kulturze, rodzice, studenci

Abstract: Individuals with intellectual disability are frequently victims discriminating behaviour. It is often discrimination due to the level of revealed abilities and the peculiarity of establishing individual contacts. The phenomenon of discrimination is especially harmful and dangerous if it is preferred by culture and art workers, organizers of cultural events and therapists. Experiencing any discriminating attitudes towards the forms of activity in culture taken by individuals with intellectual disability is especially painful for them. The author's research carried out with the diagnostic survey method among 60 parents and 115 students confirmed the occurrence of the phenomenon of discrimination towards individuals with intellectual disability in places where culture and art are spread. The properties describing the phenomenon of discrimination appeared essential primarily at the stage of critical understating the careers of those participants in culture and their effective adaptation including them in their environment, also the creative one.

Keywords: discrimination, intellectual disability, participation in culture, parents, students

Dyskryminacja a kontekst aktywności

Dyskryminację w ujęciu ogólnym określa się w literaturze przedmiotu jako: „(...) zróżnicowane traktowanie osób z powodu ich przynależności do konkretnej grupy” [Duckitt, 1992, s. 9]. Przyjmuje się więc, że jest to działanie zmierzające do nieuzasadnionego zróżnicowania, wykluczenia bądź ograniczenia praw jednostek, którego celem albo skutkiem okazuje się być przekreślenie lub naruszenie zasady jednakowego ich traktowania, pomimo że znajdują się w tej samej sytuacji prawnej lub faktycznej [Maja, Cieślukowska, 2010]. W literaturze zwraca się też uwagę na fakt, iż zróżnicowane traktowanie osób jest powszechną praktyką życia społecznego, a szeroki katalog czynników leżących u podstaw dyskryminacji jest niezwykle rozległy. Jak podkreśla D. Cieślukowska, dyskryminacja jako taka stanowi zwieńczenie pewnego procesu: poznawczego i porządkującego, który zawiera elementy zarówno psychologiczne, emocjonalne, jak i społeczne. Tego rodzaju traktowanie definiuje się, zdaniem badaczki, najczęściej jako: „(...) niewłaściwe, wybiórcze, krzywdzące, nieuzasadnione i niesprawiedliwe w stosunku do jednostek z powodu ich przynależności grupowej” [Cieślukowska, 2010, s. 108] i może przejawiać się w bezpośrednim krzywdzeniu, odmawianiu pomocy, nieakceptowanych zachowaniach werbalnych i niewerbalnych, jawnym ocenianiu, nieprzychylnym traktowaniu, a także w przemocy fizycznej i symbolicznej [Cieślukowska, 2010]. Dla celów niniejszego artykułu uwaga zwrócona zostanie w szczególności na osoby z niepełnosprawnością intelektualną podejmujące aktywne działania w kulturze i sztuce.

W całości rozwoju człowieka aktywność spełnia wiele funkcji, tj. wychowawczą, twórczą, społeczną, włączającą i aktywizującą. Wzbogaca życie indywidualnej jednostki, nadaje cechy twórcze, estetyki i piękna działaniom przez nią podejmowanym. Dzięki niej jednostki mają szansę dokonywania nieustannych zmian i innowacji o charakterze twórczym w obrębie własnych dokonań w przestrzeni; krystalizowania indywidualnego modelu manipulacji przedmiotami bezpośrednio wspomagającymi proces kreatywności własnej; mają podstawy do stanowienia o istocie osobistej aktywności twórczej [Krauze-Sikora, 2006; Wojnar, Kubin, 1998]. Jak podkreśla I. Wojnar, aktywność to zjawisko wielowartościowe, które należy rozumieć jako ogół uznawanych wartości, utrwalonych zachowań twórczych i ich rezultatów dotyczących przedmiotów ludzkich zdolności, umiejętności, talentów i uzdolnień. Aktywność w kulturze, jako osobisty wyraz dążenia do podejmowania ciągłych poszukiwań, rozwiązań, innowacji, wzbudzania i wzbogacania wartości kulturowych, twórczych, składa się na autentyczną pełnię całości kultury i sztuki. Ta staje się również źródłem bogatych doznań emocjonalnych oraz sprzyja odkrywaniu wieloa-

spektowości zjawiska wzrostu nowych komponentów twórczych, innowacyjnych, ekspresyjnych, społecznie wartościowych przedmiotów [Wojnar, 1997].

Podkreślić należy, iż dbałość o ożywienie oraz jakość aktywności jednostki powinna zawsze skłaniać do tworzenia warunków niezbędnych do realizowania indywidualnych aspiracji człowieka. Winno się stale uwzględniać możliwość osiągnięcia wartości oczekiwanych społecznie oraz tych, które warunkują pełny udział jednostki w życiu społeczności kultury i sztuki. Tym samym można uznać, że aktywność jako zjawisko charakteryzuje węższy zakres w stosunku do procesu twórczego, ponieważ pojęcie pierwsze nie ogarnia wszystkich przypadków działania twórczego, niekoniecznie nastawionego na rozwiązania optymalne, wymagające publicznej prezentacji dokonań, podlegające natychmiastowej ocenie. Przyjąć można, iż wyniki aktywności w kulturze nie muszą stanowić o istocie twórczości w kategoriach „lepiej-doskonalszy-idealny”, lecz w kategoriach „inny”, co także może oznaczać nowy, ciekawy, oryginalny, użyteczny, piękny. Aktywność człowieka traktowana jest więc tu jako element składowy procesu twórczego, jest efektem przemian zachodzących w samej jednostce, między jej świadomością a dotychczas prezentowanymi własnymi rezultatami twórczymi.

Dyskryminacja, jako zjawisko patologiczne, występuje niemalże od zawsze w kontekście społecznym funkcjonowania jednostki i grupy. Zdaniem D. Cieślukowskiej występuje na trzech poziomach: indywidualnej, instytucjonalnej i strukturalnej [Cieślukowska, 2010]. Jej cechą jest piętno stygmatyzujące ofiary wobec jednostek i/lub grup. Jak zwraca uwagę E. Zakrzewska-Manterys, właśnie upośledzenie intelektualne „(...) może bowiem być potraktowane jako archetyp piętna, jako coś, co zawsze, wszędzie i przez wszystkich jest stygmatyzowane, oraz jako taki rodzaj piętna, który nie jest uświadamiany przez osoby napiętnowane. W przypadku osób upośledzonych ten brak świadomości wynika, co prawda, ze specyfiki funkcjonowania ich umysłów, niemniej jednak pozwala to na uzmysłowienie sobie bezbronności każdego człowieka wobec etykietujących poczynań jego otoczenia społecznego. (...) piętno upośledzenia, dotyczy nie tylko naszych upośledzonych bliźnich, ale również nas samych” [Zakrzewska-Manterys, 2010, s. 123].

Dla potrzeb niniejszego artykułu warto wspomnieć o definicji P. Winczorka, który podkreśla, iż: „dyskryminację można określić jako traktowanie osoby przez inne podmioty w sposób ją upośledzający i nieznajdujący podstawy w obowiązujących normach prawnych, wyrażający się poprzez odbieranie lub ograniczanie wolności, uniemożliwianie lub utrudnianie korzystania z praw bądź przez wymaganie realizacji nieznanych prawu obowiązków” [Winczorek, 2000, s. 50].

W toku aktywności kulturalnej tego rodzaju negatywnego zjawiska stosunkowo często doświadczają także uzdolnione artystycznie osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Obserwacje terapeutów i nauczycieli potwierdzają fakt występowania zachowań dyskryminujących, a doświadczające ich osoby ponoszą, niestety, tego smutne konsekwencje. Między innymi zostają wykluczane z aktywności; często mają poważne problemy zdrowotne; zwykle rezygnują z dalszego udziału w życiu kultury i sztuki. W zaawansowanej fazie zjawiska dyskryminacji ofiary często tracą zupełnie motywację; są na granicy załamania psychicznego; łatwo poddają się stanom lekowym; mają utrudnioną możliwość komunikowania się; odczuwają niekorzystną zmianę jakości sytuacji życiowej i uczestnictwa w życiu twórczym oraz odtwórczym [Ploch, 2011, s. 219-240].

Zjawisku dyskryminacji towarzyszy często preferowana, nieuzasadniona, negatywna postawa uprzedzenia, która zwykle dotyczy zdefiniowanej społecznie grupy i każdej osoby postrzeganej jako jej członek [Ashmore, 1970, s. 253]. Z kolei E.E. Jones uprzedzeniem nazywa „błędne uogólnienie (stereotypowych) cech przypisywanych grupie i odniesienia ich do indywidualnego członka tej grupy bez uwzględnienia: 1) trafności stereotypu grupowego; 2) czy charakterystyka grupy da się zastosować do konkretnej jednostki” [Jones, 1986, s. 288].

Dyskryminacja a stygmat

Choć dyskryminacja jest zjawiskiem negatywnym i zabronionym zarówno przez prawo polskie, jak też i prawo Unii Europejskiej, wraz z poszerzaniem się obszaru samodzielnego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w ich otoczeniu ujawnia się wiele dodatkowych oraz nieoczekiwanych aspektów natury psychologicznej i społecznej [Branka, Cieślakowska, 2010, s. 66-186]. W praktyce biegu życia jednostek z niepełnosprawnością intelektualną coraz częściej ujawniają się w ich społecznym otoczeniu własnym przykłady reprezentowania skrajnie różnych postaw, a wraz z tym zjawisk stygmatyzowania oraz dyskryminacji. Okazuje się, że osoby te, członkowie ich rodzin, a także osoby niosące im pomoc napotykać dwojakiego rodzaju reakcje ze strony otoczenia. Oprócz zrozumiałego współczucia i gotowości niesienia pomocy niezwykle często ujawniają się również postawy i reakcje negatywne. Takie zróżnicowanie prezentowania społecznych postaw i reakcji otoczenia wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną domaga się w trybie pilnym naukowego wyjaśnienia. Zasadność podejmowania badań związanych z wyjaśnieniem mechanizmu zjawiska stygmatyzacji oraz dyskry-

minacji wydaje się być uwarunkowana nie tylko aspektem natury psychologicznej i socjologicznej, ale przede wszystkim natury społecznej, bowiem każda forma zróżnicowanego traktowania tej grupy osób z powodu ich przynależności do konkretnej grupy wpływa niezwykle negatywnie i prowadzi do nieuchronnego wykluczenia społecznego. W konsekwencji takiego negatywnego zjawiska dochodzi do rozprzestrzeniania się reakcji o charakterze stygmatyzowania. Zdaniem J. Crocker i B. Major ich ofiary są to: „(...) członkowie grup społecznych, co do których inni przyjmują negatywne postawy, stereotypy i przekonania oraz których osiągnięcia interpersonalne oraz/i ekonomiczne są, średnio biorąc, nieproporcjonalnie uboższe niż reszty społeczeństwa z powodu dyskryminacji tej kategorii społecznej” [Crocker, Major, 1989, s. 609]. Uwzględniając powyższe, można pokusić się o stwierdzenie, iż w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną reakcje otoczenia o charakterze stygmatu nie muszą dotyczyć bezpośrednio obrazu klinicznego upośledzenia umysłowego, lecz mogą być obrazem preferowanych postaw społecznych, a w ich efekcie ujawniać się działania o charakterze dyskryminacji, dyskredytowania i poniżania.

Problematyka badań własnych

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną na co dzień doświadczają występowania barier w działaniach własnych w kulturze. Dotychczasowa polityka państwa wobec tej grupy osób ogranicza się głównie do udzielania wsparcia i pomocy w ich środowisku naturalnym, przede wszystkim domu rodzinnym. Jak wiadomo, rodzina w realiach polskich nie jest w stanie zapewnić systematyczności udziału w kulturze swojego dziecka, pomimo niekiedy usilnych ich starań. Powodem dodatkowym takiego stanu jest nie tylko bardzo często notowany stan rozpadu rodziny, ale także nagminna migracja jednego z rodziców, niechęć do zwierania związku małżeńskiego, zupełny brak utrwalonych tradycji oraz zgodności w modelu harmonijnego wychowywania niepełnosprawnego dziecka w rodzinie. Rosnąca niewydolność ekonomiczno-wychowawcza rodziny, zapotrzebowanie na świadczenia zdrowotne, opiekuńczo-pielęgnacyjne i socjalne w jeszcze większym stopniu umiejscawiają na dalszym planie rosnące zainteresowanie dziecka udziałem w kulturze. Paradoksalnie, postęp oddziaływań terapeutycznych pedagogów i studentów, ich znaczące osiągnięcia w obszarze włączania do kultury i sztuki podopiecznych w niektórych regionach kraju niedostatecznie przekonują środowisko o randze ważności problemu, a zjawisko dyskryminacji wydaje się nieustannie nasilać.

Jako cel badań własnych obrano dokonanie fragmentarycznej oceny występowania zjawiska dyskryminacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w opinii rodziców oraz studentów pedagogiki. Tym samym usiłowano określić subiektywną ocenę występowania zjawiska na co dzień przez rodziców i studentów pedagogiki, ich sposób postrzegania niepełnosprawności intelektualnej, a także ustalić, jaki jest, w opinii rodziców, początkowy okres okazywania w rodzinie zainteresowań w obszarze aktywności w kulturze. Jako ważny zakres problematyki badań własnych uznano także ustalenie poziomu deklaracji świadectwa dyskryminacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w kulturze w opinii rodziców oraz studentów pedagogiki.

Metoda GRUPA

Tabela 1. Statystyka opisowa zmiennych

Zmienne	N (%)	
Czas ujawnienia zainteresowania udziałem w kulturze		
- w okresie późnoszkolnym	13 (21,66)	
- po odbyciu nauki w szkole	10 (16,66)	
- w trakcie nauki zawodu	5 (8,33)	
- w trakcie wykonywania zawodu	6 (10,0)	
- w trakcie życia dorosłego	26 (43,33)	
Rodzaj niepełnosprawności w rodzinie		
- niepełnosprawność intelektualna (NI)	38 (63,33)	
- niepełnosprawność intelektualna i sensoryczna (NIS)	5 (8,33)	
- niepełnosprawność intelektualna i ruchowa (NIR)	7 (11,66)	
- niepełnosprawność intelektualna i choroba przewlekła (NICH)	10 (16,66)	
Zmienne	M (SD), zakres wyników	
wiek rodziców		
- matka	48,36 (7,44), 35-58	
- ojciec	32,46 (6,23), 35-60	
wiek dziecka niepełnosprawnego	wynik globalny	
negatywne doświadczenia rodziców	matki	ojcowie
- poczucie żalu (1a)	2,19 (0,98)	1,74 (1,27)
- poczucie odrzucenia (1b)	1,67 (1,12)	1,46 (1,23)
- poczucie bezużyteczności (1c)	2,19 (0,98)	1,49 (1,00)
- poczucie odrzucenia (1d)	1,40 (1,41)	1,18 (1,59)
- poczucie piętnowania (1e)	2,25 (0,86)	1,92 (1,11)
- poczucie krytycznego obniżenia własnej wartości (1f)	1,27 (1,48)	1,36 (1,33)

Źródło: opracowanie własne.

W badaniach wykorzystano sondaż diagnostyczny oraz narzędzie własnej konstrukcji – kwestionariusz ankiety, który posłużył do zebrania informacji w celu dokonania charakterystyki badanej grupy. Kwestionariusz składał się z dwóch części. Pierwsza część skierowana była do rodziców osób z niepełnosprawnością intelektualną, obejmowała 25 pytań, które miały charakter otwarty i dotyczyły: określenia pojęciowego niepełnosprawności intelektualnej dziecka oraz charakterystyki okresu, w którym zaobserwowano zjawisko dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność dziecka; zagadnień dotyczących doświadczeń dyskryminacji ze względu na płeć; początku okresu okazywania przez dziecko zainteresowania aktywnością w kulturze. Druga część kwestionariusza skierowana była do studentów pedagogiki i obejmowała 8 pytań, które również miały charakter otwarty i dotyczyły: określenia pojęciowego niepełnosprawności intelektualnej; pytania o obecność zjawiska dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność oraz płeć, sposób postrzegania osób z niepełnosprawnością intelektualną w kulturze, deklaracji świadectwa dyskryminacji tej grupy osób w kulturze.

Materiał badawczy uzyskano od 60 osób (rodziców), przedstawicieli rodzin, w których przebywało dziecko z niepełnosprawnością intelektualną, jednocześnie wychowujących co najmniej jedno dziecko. Ponad połowa badanych zamieszkuje w Warszawie (55,18%), pozostali wywodzą się z jej okolic (województwo mazowieckie). Ponad połowa matek (63,33%) oraz około jedna trzecia ojców (36,66%) posiada wykształcenie wyższe i niepełne wyższe. Wśród respondentów znajdowali się rodzice, którzy posiadają wykształcenie średnie (zawodowe, ogólne) lub policealne. Cztery matki oraz dwóch ojców posiadają wykształcenie podstawowe. Większość rodziców (87,5%) jest zatrudnionych na pełnych etatach i wykonują pracę zgodnie z posiadanymi kwalifikacjami zawodowymi. Respondenci wychowują od 1 do 4 dzieci (średnia $M=2,18$). Osiem matek nie posiada partnera (z reguły po rozwodzie). Staż małżeński respondentów wynosi od 3 do 32 lat ($M=15,28$). Charakterystyka innych zmiennych uwzględnionych w analizach została przedstawiona w tabeli 1. Doboru respondentów dokonano ze względu na kontynuowanie udziału dziecka w aktywności kulturalnej w placówce upowszechniania kultury i sztuki na terenie Warszawy oraz w miejscowościach podwarszawskich.

Badania wśród studentów kierunku pedagogika przeprowadzono w ramach zajęć realizowanych w Instytucie Edukacji na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach, w Wyższej Szkole Pedagogicznej oraz Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Badania przeprowadzono od grudnia 2016 do czerwca 2017 roku. Za kryterium włączenia do badań przyjęto status studenta oraz indywidualną zgodę na udział w prowadzonych bada-

niach. Nie zastosowano kryterium wyłączenia. Weryfikacji różnic między zmiennymi dokonano przy użyciu testu niezależności χ^2 , przyjmując poziom istotności $p < 0,05$. Obliczenia przeprowadzono przy wykorzystaniu programu SPSS Statistics.

Większość respondentów (115 studentów) stanowiła grupa kobiet (86,1%). Najliczniejszą grupę wiekową stanowiły osoby między 20. a 22. rokiem życia (45,2%). W wieku 23-24 lat było 27,0% respondentów, a 25-26 lat posiadało 25,7% osób. Ponad połowę respondentów stanowili studenci studiów stacjonarnych (67,8%). Grupę studentów studiów niestacjonarnych reprezentowało 35,2% osób.

Świadkiem dyskryminacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w kontekście udziału w kulturze było 30,5% studentów. Respondenci przyznawali, iż najczęściej osobami wspierającymi zachowania dyskryminacyjne byli inicjatorzy określonych projektów kulturalnych (50%) lub pracownicy administracji w instytucjach kultury (19,5%). Wymieniono także instruktora odpowiedzialnego za przebieg realizacji programu (13,9%). Zdecydowanie rzadziej wskazywano na współuczestników projektu (15,4%) lub terapeutę zajęciowego (1,2%). Najczęściej miejscem dyskryminacji była instytucja kultury lub miejsca upowszechniania wydarzeń kulturalnych (55,9%), rzadziej miejsce rozwoju zainteresowań i przygotowań do udziału w kulturze (27,7%), warsztatów artystycznych (12,3%) lub inne (4,1%). Wśród studentów 69,5% respondentów nie było świadkiem aktów dyskryminacji w kontekście udziału w kulturze.

Prawidłowością wydaje się być fakt, iż studenci, którzy byli świadkami zachowań dyskryminujących osoby z niepełnosprawnością intelektualną w kulturze, częściej (88,57%) niż studenci, którzy nie byli ich świadkami (29,8%), potwierdzali, że zjawisko to stanowi problem społeczny. Różnice okazały się istotne statystycznie – tabela 2.

Tabela 2. Ocena skali problemu w opinii studentów

Wyrażenie opinii o skali dyskryminacji osób z niepełnosprawnością intelektualną jako problemu społecznego	Deklaracja świadectwa dyskryminacji w kulturze			
	tak		nie	
	N	%	N	%
tak	31	88,57	23	28,75
nie	4	11,43	57	71,25
p	< 0,0001*			

* różnica statystycznie istotna

Wśród respondentów nie stwierdzono, aby reprezentowana płeć studentów istotnie różnicowała ich opinię dotyczącą możliwości udziału w kulturze osób z niepełnosprawnością intelektualną ($p=0,42$). Pozytywnie udział w kulturze postrzegało 32% kobiet i 12% mężczyzn. Obojętnie na temat udziału w kulturze osób z niepełnosprawnością intelektualną wypowiadało się 43,7% kobiet i 49,6% mężczyzn, a negatywnie ten udział postrzegało 31,4% mężczyzn i 17,9% kobiet. Wiek studentów również nie różnicował istotnie ich opinii na temat udziału w kulturze osób z niepełnosprawnością intelektualną ($p=62$). Nieznaczne różnice w opiniach respondentów pozwoliły uznać, iż udział w kulturze osób z niepełnosprawnością intelektualną negatywnie postrzegali studenci w wieku 20-21 lat (24,9%), natomiast osoby w wieku 25-26 lat o udziale w kulturze wypowiadały się częściej obojętnie (62,3%). Większość respondentów potwierdzała konieczność wsparcia osób z niepełnosprawnością w obszarze ich aktywizacji w kulturze (93,9%). Przeciwnie zdanie wyraziło zaledwie 6,1% respondentów.

Nieco ponad 24,34% (28) studentów uznało, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną reprezentują dostateczne przygotowanie życiowe do udziału w kulturze. Przeciwnego zdania było 75,65% (87) respondentów. Spośród studentów studiów stacjonarnych zainteresowanie podjęciem zawodu animatora sztuki z osobami z niepełnosprawnością intelektualną w przyszłości wyraziło 26,95% (31) badanych, argumentując swój wybór koniecznością włączenia się do promocji udziału w kulturze tej grupy osób oraz czynnego ich wsparcia w obszarze włączania społecznego w ramach terapii sztuką i różnych innych dostępnych form pracy metodyczno-wychowawczej. Brak zainteresowania podjęciem w przyszłości pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną w obszarze włączania ich do kultury zadeklarowało 73,04 (84) studentów studiów stacjonarnych, wskazując głównie na brak dostatecznego przygotowania zawodowego w tym zakresie.

Wśród rodziców ze zjawiskiem zachowań dyskryminujących ze względu na niepełnosprawność intelektualną uczestników w placówkach upowszechniania kultury oraz w innych placówkach kształcenia i wychowania spotkało się 58,33% (35) respondentów. Zdaniem rodziców biorących udział w badaniu najczęściej zachowania dyskryminujące przejawiali organizatorzy wydarzeń kulturalnych (42,8%) lub pracownicy administracji w instytucjach kultury (23,7%), instruktorzy zajęć i terapeuci zajęciowi (17,2%) oraz osoby postronne biorące udział w wydarzeniach (16,3%) – diagram 1.

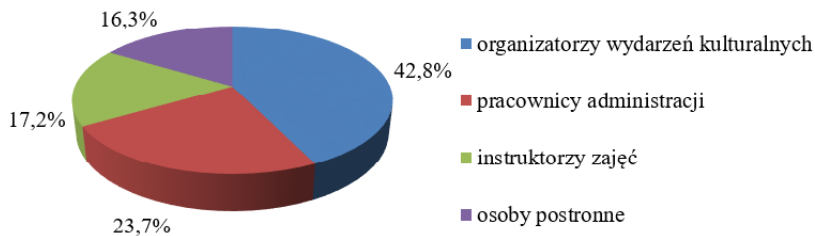


Diagram 1. Dyskryminacja ze strony osób w otoczeniu w opinii rodziców
Źródło: opracowanie własne

Miejszem dyskryminacji najczęściej były: miejski ośrodek kultury (39,9%) lub okolicznościowo organizowane (dzielnicowe, miejskie, gminne, powiatowe) warsztaty artystyczne (22,5%), projekty krótkookresowe (12,8%), miejsca upowszechniania kultury (teatr, ognisko artystyczne – 11,9%), rzadziej szkoła – podczas zajęć artystycznych (8,7%) oraz zajęcia w ramach inicjatyw kościelnych – przy kościele (4,2%) – diagram 2.

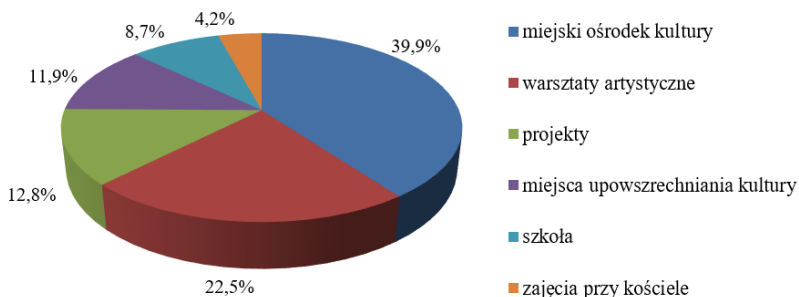


Diagram 2. Dyskryminacja ze względu na miejsce w opinii rodziców
Źródło: opracowanie własne

Zdaniem rodziców biorących udział w badaniu zachowania dyskryminacyjne miały przede wszystkim charakter słowny, choć nie tylko. Wśród wielu zachowań zaobserwowano między innymi takie formy jak: poniżanie ze względu na niepełnosprawność intelektualną (19,9%), lekceważenie (18,5%), stwarzanie nieprzyjaznych warunków dla podejmowania aktywności twórczej (17,9%), zachęcanie i zmuszanie innych do zachowań dyskryminujących

(15,8%), okazywanie nienawiści (12,2%), udzielenie częstych nagan w stosunku do uczestników z niepełnosprawnością intelektualną (7,6%), prześladowanie ukryte (4,2%), tendencyjne pomijanie uczestników podczas przydzielania w grupie zadań twórczych (3,9%) – diagram 3.

Uzyskane wśród badanych rodziców wyniki nie wykazały istotnych statystycznie różnic między płcią a postrzeganiem zachowań dyskryminacji dzieci ze względu na ich niepełnosprawność intelektualną ($p=0,48$). Nieznaczne różnice sugerowały, że zadecydowanie wrażliwsze na zachowania dyskryminujące były kobiety (68,7%), a stosunek obojętny częściej wyrażali mężczyźni (31,8%).

Wśród rodziców zachowań dyskryminujących doświadczyło 47,05% mężczyzn i 46,51% kobiet. Różnice nie były istotne statystycznie. Pośrednio z zachowaniami dyskryminującymi ze względu na niepełnosprawność intelektualną dziecka w placówkach upowszechniania kultury zetknęło się 41,17% mężczyzn i 44,18% kobiet. Różnice nie były istotne statystycznie – tabela 3.

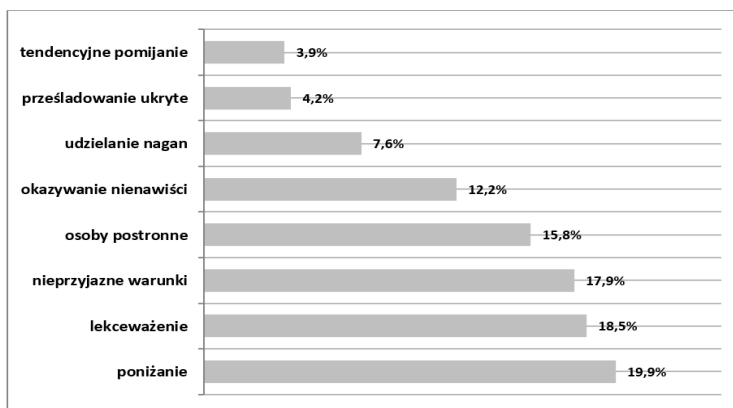


Diagram 3. Formy zachowań dyskryminujących w opinii rodziców

Źródło: opracowanie własne

W zakresie zmiennej wiek badanych rodziców nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic wpływających na doświadczanie zachowań dyskryminujących zarówno w formie pośredniej, jak też bezpośredniej ($p>0,05$). Rodzice, którzy doświadczyli zachowań dyskryminujących w placówce upowszechniania kultury ze względu na niepełnosprawność umysłową dziecka, istotnie częściej (46,66%) niż osoby, które takiej dyskryminacji nie doświadczyły (53,33%), uważali, że zjawisko to stanowi problem społeczny ($p=0,001$).

Stwierdzono, że rodzice, którzy byli świadkami dyskryminacji dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w placówkach kultury i sztuki, częściej (92,3%) niż rodzice, którzy nie byli tego świadkami (30,9%), uważali, że istnieje w obszarze edukacji i wychowania twórczego tej grupy dzieci i młodzieży problem społeczny. Różnice okazały się istotne statystycznie ($p < 0,0001$). Wykazano, że uczestnicy, którzy byli dyskryminowani ze względu na niepełnosprawność intelektualną, częściej (57,9%) niż uczestnicy niedyskryminowani (10,8%) byli świadkami takiej dyskryminacji innych uczestników. Różnice były istotne statystycznie ($p < 0,0001$).

Tabela 3. Deklaracja doświadczenia zachowań dyskryminacji w opinii rodziców

		Płeć				p
		Mężczyzna		Kobieta		
		N	%	N	%	
Doświadczenie dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność intelektualną dziecka	Tak	8	47,05	20	46,51	0,64
	Nie	9	52,94	23	53,48	
Bycie świadkiem zachowań dyskryminujących	Tak	7	41,17	19	44,18	0,78
	Nie	10	58,82	24	55,81	

Źródło: opracowanie własne

Negatywnie udział w kulturze osób z niepełnosprawnością intelektualną postrzegają częściej rodzice (58,33%) niż studenci kierunku pedagogika (16,52%). Obojętnie na temat niepełnosprawności intelektualnej w kontekście aktywizacji twórczej wypowiadali się częściej studenci (71,30%) niż rodzice (36,7%). Pozytywny obraz udziału w kulturze nieznacznie częściej wyrażali studenci pedagogiki (12,17%) niż rodzice (5,0%). Różnice między postrzeganiem udziału w kulturze osób z niepełnosprawnością intelektualną przez studentów i rodziców były istotne statystycznie – tabela 4.

Tabela 4. Postrzeganie udziału w kulturze przez rodziców i studentów

Postrzeganie udziału w kulturze	Grupa			
	studenci		rodzice	
	N	%	N	%
Negatywnie	19	16,52	35	58,33
Obojętne	82	71,30	22	36,66
Pozytywne	14	12,17	3	5,0
p	<0,0001*			

źródło: opracowanie własne

* różnica statystycznie istotna

W opinii studentów pedagogiki wiek uczestnika z niepełnosprawnością intelektualną nie powinien mieć związku z okresem rozpoczęcia aktywności twórczej. Krytyczniej na ten temat wypowiadają się rodzice, argumentując, że zbyt wczesny (szkolny) okres rozpoczęcia działań poza miejscem nauki jest niekorzystny dla harmonijnego rozwoju dziecka (zbyt ograniczony czas na naukę szkolną) i procesu jego usamodzielnienia. W opinii rodziców ich dzieci stosunkowo późno (jeśli w ogóle) dojrzewają do decyzji rozwijania zainteresowań własnych, a tym samym samodzielnego włączania się do aktywności twórczej (89,5%). W argumentacji uzasadniającej ich opinie nie udało się odnotować konkretnych powodów opóźniania działań wspierających wcześniejszy (o ile to możliwe) udział dziecka w kulturze.

Zakończenie

Głównym celem badań własnych było uzyskanie opinii rodziców oraz studentów pedagogiki potwierdzających występowanie zachowań dyskryminujących wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną podejmujących aktywność własną w kulturze jako problemu społecznego. W badaniu tym przyjęto perspektywę społeczną „zewnątrzną” w stosunku do uczestników aktywizacji w kulturze. Świadomie pominięto tu „perspektywę uczestników dyskryminowanych”, a więc ogół problemów natury psychologicznej, z którymi borykają się w codziennym życiu zarówno oni sami, jak też ich najbliżsi. Podejmując się wyzwania dokonania oceny sytuacji, zasugerowano się motywem skłaniającym, a ten okazał się następujący: zdumiewająca powszechność ujawniania się zachowań dyskryminujących osoby z niepełnosprawnością intelektualną w kulturze, a także skala oraz dotkliwość negatywnych postaw współuczestników wydarzeń twórczych i kulturalnych biorących w nim udział. Za nieprzekonujące uznano w tym miejscu wyjaśnienie w literaturze przedmiotu, preferujące model ograniczania tej grupy osób z powodu odchylenia od normy intelektualnej. Doszukując się w literaturze potwierdzenia, dlaczego postawy i reakcje społeczne wobec tej grupy osób, w kontekście ich udziału w kulturze, są nie tylko negatywne, ale też i pozytywne, można dojść do wniosku, że problem tego rodzaju w życiu społecznym w ogóle nie istnieje.

Na podstawie powyższego można wysnuć nader smutny wniosek, iż walka ze zjawiskiem dyskryminacji, do której nieśmiało nawołują aktualnie rodzice i studenci pedagogiki, traci sens. Mimo wszystko jednak, uzasadniając konieczność podejmowania trudu przeciwdziałania zachowaniom dyskryminującym, uznać należy, iż społeczny system obronny nie jest niezawodny, z resztą tak jak każdy inny rzeczywisty system. Poza tym nadal w społeczeństwie pozostaje

stają zakorzenione negatywne stereotypy. Te z kolei są trwale powiązane z reakcjami emocjonalnymi, które zachodzą podczas aktywności w kulturze, z jednostką lub grupą objętą stereotypowym myśleniem. W sytuacji, gdy dochodzi do tego typu reakcji, najbliższe otoczenie osób z niepełnosprawnością intelektualną przestaje zachowywać obiektywizm i ujawnia tendencję kojarzenia konkretnych zachowań współuczestników z niechęcią. Opiekunowie stają się krytyczni wobec otoczenia, bardziej niż w sytuacji podobnej, w której nie dostrzegają występowania myślenia stereotypowego. Przypisywanie niejako automatycznie negatywnych cech osobom z otoczenia powoduje stronnicze myślenie o osobach z niepełnosprawnością, nie pozwala postrzegać tej grupy uczestników obiektywnie przez natarczywe doszukiwanie się cech i zachowań potwierdzających negatywne myślenie ze strony otoczenia. Jak podkreśla Z. Chlewiński, nieobiektywne staje się również zachowanie wobec tych osób lub grup z otoczenia [Chlewiński, Kurcz, 1992, s. 11].

Mogą nadal zdarzyć się w tym obszarze błędy, np. brak dostatecznej wiedzy w środowisku, zbyt słaby wysiłek położony na edukację środowiska, nieprawidłowe (negatywne) wzorce uruchamiania reakcji obronnych współuczestników aktywności w kulturze, co w konsekwencji powoduje nieusprawiedliwione reakcje jednostek lub grup. Wobec tego rodzaju zachowań należy aktywnie podejmować inicjatywy sprzyjające działaniom regulującym poprawność nawiązywania kontaktów i rozwijania współpracy z osobami o statusie „inny”.

W toku prowadzonych badań empirycznych, służących głównie uzyskaniu opinii rodziców oraz studentów pedagogiki, uzyskano jednocześnie kilka dodatkowych, interesujących rezultatów. Wśród nich do najważniejszych można zaliczyć następujące:

- w relacjach uczestników udziału w kulturze ujawniają się częściej reakcje afektywne wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną niż reakcje negatywne;
- afektywne reakcje studentów w stosunku do podejmujących aktywność w kulturze uczestników z niepełnosprawnością zależą od takich atrybutów respondentów ankiety jak: kierunek oraz rodzaj studiów (stacjonarne – niestacjonarne), płeć, postawa wobec religii oraz wykształcenie rodziców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną;
- każde ujawniane zachowania dyskryminujące wywołują indywidualnie reakcje afektywne o odmiennej intensywności;
- o intensywności afektywnej reakcji na osobę z niepełnosprawnością intelektualną decyduje głównie intensywność reakcji afektywnej ze względu na jej skrajnie odmienny wygląd estetyczny, odmienność zachowań oraz

- rozczarowanie z tytułu oczekiwanego poziomu w komunikacji międzysobowej;
- intencjonalne reakcje dyskryminacyjne wobec niepełnosprawnych intelektualnie uczestników działań w kulturze zależą od takich atrybutów respondentów ankiety jak kierunek oraz rodzaj studiów;
 - głównym źródłem wiedzy na temat niepełnosprawności intelektualnej były (w kolejności częstotliwości wskazań): media, materiały popularne, literatura przedmiotu; rzadziej wskazywane były takie źródła jak: nauczyciel, rodzic, Kościół, sąsiedzi i inne źródła;
 - poziom wiedzy rodziców na temat niepełnosprawności intelektualnej dziecka oraz skutków w kontekście możliwości włączania społecznego stabilizuje się na poziomie indywidualnie zróżnicowanym, i w każdym przypadku jest ukierunkowany wyłącznie na specyfikę niepełnosprawności własnego dziecka; rodzice pozbawieni są obszernej informacji o rodzajach niepełnosprawności intelektualnej, konieczność dokształcania się w tym zakresie, znajomości sposobów postępowania wychowawczego usamodzielniającego dziecko;
 - poziom wiedzy studentów na temat niepełnosprawności intelektualnej oraz jej charakterystyki obrazu, ze względu na możliwości edukacyjne i włączające społecznie, zależy tylko od zasobu wykorzystywanej literatury przedmiotu oraz materiałów popularnych. Zasób wiedzy w tym zakresie utrzymuje się na poziomie umiarkowanym. Stwierdzono, że studenci posługują się informacjami funkcjonującymi w środowisku, tj. przedkładają stereotypy i mity o osobach z niepełnosprawnością intelektualną nad wiedzę książkową;
 - płeć studentów nie ma wpływu na różnicowanie opinii na temat udziału w kulturze osób z niepełnosprawnością intelektualną;
 - początek okresu okazywania zainteresowania aktywnością w kulturze, w opinii rodziców, w większości przypadków w ogóle nie nastąpił; jeśli jednak ujawnił się, to można było ten fakt odnotować dopiero w późniejszych latach nauki szkolnej dziecka, a jego nasilenie następowało stopniowo w okresie wykonywania aktywności zawodowej;
 - dyskryminacja w kulturze osób z niepełnosprawnością umysłową jest zjawiskiem nierozpoznanym w kraju.

Podsumowując, podkreślić należy, że celem podjętych badań własnych nie było postawienie pełnej diagnozy zjawiska dyskryminacji osób z niepełnosprawnością intelektualną włączających się czynnie do działań w kulturze. W zamyśle chodziło wyłącznie o to, aby na tym etapie uzyskać wyniki potwierdzające występowanie zachowań dyskryminujących w stosunku do

omawianej grupy uczestników. Na podstawie uzyskanych informacji można uznać, iż akceptacja omawianej grupy nie jest zadawalająca i wymaga takich działań, które pozwolą na to, aby ludzie ci cieszyli się większą satysfakcją z podejmowanej współpracy i uczestnictwa w kulturze. Uzyskane w badaniu wyniki pozwoliły przekonać o konieczności pilnej przebudowy świadomości oraz postaw ludzi w otoczeniu osób z niepełnosprawnością intelektualną, a także zintensyfikować działania w kierunku poprawy jakości ich czynnego współistnienia i współdziałania w szeroko rozumianej kulturze. Wszelkie inicjatywy w tym zakresie mają dotychczas charakter działań wyłącznie rozproszonych i nie spełniają standardów jakości w zaspokajaniu szerokiego zakresu potrzeb udziału w kulturze omawianej grupy ludzi. Wymaga to przede wszystkim działań nakierowanych na kreowanie bardziej korzystnego środowiska, zarówno na poziomie mikrosystemu, jak i makrosystemu. Do podnoszenia jakości udziału w kulturze osób z niepełnosprawnością intelektualną może znacznie przyczynić się inicjatywa działań edukacyjnych opartych na ukazywaniu specyfiki pracy z tymi osobami oraz szeroko zakrojona promocja społeczna osiągniętych przez nich wyników twórczego uczestnictwa w kulturze.

Bibliografia

- Ashmore R.D. (1970), *Prejudice: Causes and cures*, [in:] B.E. Collins (ed.), *Social psychology: Social influence, attitude, group processes, and prejudice*, Reading MA, Addison-Wesley.
- Branka M., Cieślukowska D. (red.) (2010), *Edukacja antydyskryminacyjna, Podręcznik trenerski*, Wyd. Villa Decius, Kraków.
- Cieślukowska D. (2010), *Edukacja antydyskryminacyjna. Wiedza*, [w:] M. Branka, D. Cieślukowska (red.), *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, Villa Decius, Kraków, s. 66-100.
- Chlewiński Z., Kurcz I. (1992), *Stereotypy i uprzedzenia*, Instytut Psychologii PAN, Warszawa.
- Duckitt J.H. (1992), *The social psychology of prejudice*, Praeger, New York.
- Crocker J., Major B. (2009), *Social stigma and self-esteem: The self-protective properties of stigma*, „Psychological Review”, 96, s. 608-630.
- Jones E.E. (1986), *Racism: A cultural analysis of the problem*, [in:] J.F. Dovidio, S.L. Gaertner (eds), *Prejudice, discrimination and racism*, Orlando, FL, Academic Press.
- Krauze-Sikora H. (2006), *Edukacja przez sztukę, O edukacyjnych wartościach artystycznej twórczości dziecka*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.

- Wojnar I., Kubin J. (red.) (1998), *Kultura inspiracją kształcenia ogólnego*, Elipsa, Warszawa.
- Wojnar I. (1997), *Teoria wychowania estetycznego*, Żak, Warszawa.
- Ploch L. (2011), *Animacja aktywizująca osoby z niepełnosprawnością w kulturze artystycznej*, [w:] T. Żółkowska, I. Konopska, D. Szarkowicz (red.), *Uszkodzenie, niepełnosprawność, upośledzenie – aspekty teoretyczne i praktyczne w pedagogice XXI wieku*, t. VII, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin.
- Ploch L. (2014), *Konteksty aktywności artystycznej osób z niepełnosprawnością*, Difin, Warszawa.
- Winczorek P. (2000), *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997*, Warszawa.